

Wojciech Ziętara

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

PERSPEKTYWY ROZWOJU GOSPODARSTW O RÓŻNYCH
KIERUNKACH PRODUKCJI W POLSCE Z UWZGLĘDNIENIEM
ZRÓŻNICOWANIA REGIONALNEGO

Wstęp

Przedstawienie perspektyw rozwojowych gospodarstw rolniczych z uwzględnieniem różnych kierunków produkcji należy do zagadnień bardzo złożonych i trudnych do jednoznacznego określenia. Rolnictwo jest jednym z podstawowych działów produkcyjnych gospodarki narodowej i stanowi system, w którym między jego elementami zachodzą ściśle związki i zależności. Z tego powodu rozwój rolnictwa i przemiany w strukturze gospodarstw są ściśle uzależnione od rozwoju gospodarczego kraju. Tempo jego rozwoju w zasadniczy sposób decyduje o perspektywach rozwojowych gospodarstw rolniczych (17).

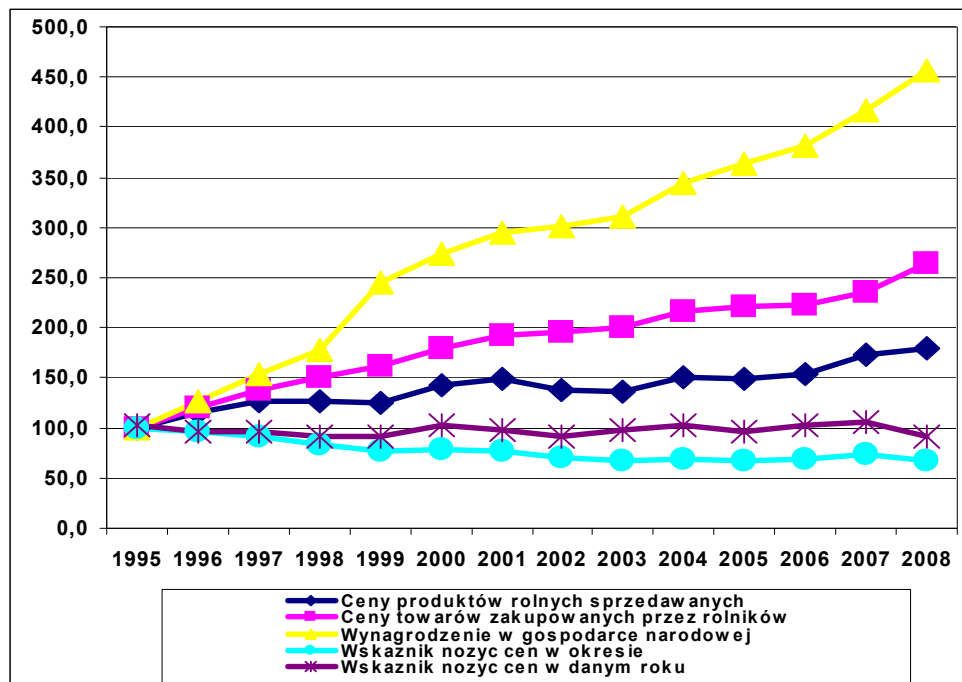
Określając perspektywy rozwojowe gospodarstw rolniczych w Polsce, omówiono następujące zagadnienia: tendencje zmian między cenami czynników produkcji a cenami produktów rolniczych zbywanych przez rolników, stan i przemiany w strukturze gospodarstw w skali kraju w latach 2002–2007 z jednoczesną projekcją zmian do 2020 roku, terytorialne zróżnicowanie produkcji wybranych grup produktów, takich jak: zboża, burak cukrowy, ziemniak, rośliny oleiste (rzepak i rzepik), mleko, żywiec trzodowy i drób. Na tym tle omówiono perspektywy rozwojowe wybranych typów gospodarstw.

**Kierunki zmian relacji między cenami czynników produkcji
a cenami zbytu produktów rolnych, jako wyznacznik przemian
w strukturze gospodarstw**

Spośród podstawowych czynników produkcji obecnie za najważniejszy uznaje się pracę żywą (siłę roboczą). Wyrazem roli i znaczenia tego czynnika jest jego cena, która wykazuje ciągłą tendencję wzrostową w działach pozarolniczych. Głównym składnikiem kosztów pracy są wynagrodzenia. Wzrost poziomu wynagrodzeń w działach pozarolniczych wpływa pośrednio na sytuację dochodową rolników, których formę wynagrodzenia za pracę stanowi dochód rolniczy uzyskiwany z gospodarstwa. O jego poziomie decydują relacje między cenami produktów rolnych zbywanych przez

rolników a kosztami produkcji, których głównym składnikiem są środki pochodzenia nierolniczego zakupywane przez rolników. Relacje między cenami czynników produkcji a cenami zbytu produktów rolnych wykazują różne tempo wzrostu. Ilustracją tych procesów jest wykres 1, który wskazuje, że najwyższą dynamiką wzrostu charakteryzują się koszty pracy w działach pozarolniczych, a głównym ich składnikiem są wynagrodzenia. Koszty te nie pozostają bez wpływu na sytuację dochodową rolników. Wskaźnik wzrostu kosztów pracy w latach 1995–2008 wyniósł około 450%, niższy był wskaźnik wzrostu cen środków produkcji nabywanych przez rolników (260%). Natomiast zdecydowanie niższy był wskaźnik wzrostu cen produktów rolnych sprzedawanych przez rolników, który w tym okresie wyniósł około 170%. Wskaźnik nożyc cen w poszczególnych latach oscylował wokół 100%. W latach 1998–2000 oraz 2002–2003 był on niższy od 100%, natomiast w pozostałych latach przekraczał 100%. W roku 2007, wyjątkowo korzystnym dla rolnictwa, wyniósł 106,5%. Jednak w kolejnym roku uległ obniżeniu i wyniósł poniżej 100%. Wskaźnik nożyc cen w całym analizowanym okresie był zdecydowanie niekorzystny dla rolnictwa i w 2008 roku wyniósł około 65%. Oznacza to, że koszty pracy i ceny środków do produkcji rolniczej rosły zdecydowanie szybciej niż ceny zbytu produktów rolniczych.

Występujące tendencje są charakterystyczne dla wszystkich krajów o gospodarce rynkowej i mają one charakter ponadczasowych prawidłowości, które powodują spa-

Wykres 1. Zmiany cen czynników produkcji i produktów rolniczych w Polsce w latach 1995–2007
Źródło: Analiza... (2).

dek jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej. Rolnicy chcąc osiągnąć dochód z gospodarstwa co najmniej na poziomie parytetowym (podobnym do wynagrodzeń pracowników w działach pozarolniczych) muszą zwiększać skalę produkcji. Cel ten mogą osiągać przez wzrost poziomu ekonomicznej wydajności pracy, którą wyraża wartość produkcji w przeliczeniu na jednego zatrudnionego, głównie przez wzrost powierzchni gospodarstw. W 1990 roku dochód na poziomie parytetowym rolnik mógł uzyskać z gospodarstwa o powierzchni 10 ha użytków rolnych (14). W latach 1995–2001 powierzchnia gospodarstwa parytetowego zawarta była w przedziale 20-50 ha UR (15). W 2005 r. według wyników rachunkowości FADN powierzchnia gospodarstwa parytetowego wahała się od 20 do 30 ha UR (1). Można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że przedstawione tendencje wystąpią w perspektywie kilkunastu następnych lat. Tego typu prawidłowości występują we wszystkich krajach o gospodarce rynkowej. Skłaniają one rolników do powiększania powierzchni gospodarstw rolnych, zwłaszcza w sytuacji ograniczonego wzrostu popytu na produkty rolnicze. Tempo zwiększania powierzchni określonych grup gospodarstw zależy będzie od gotowości części rolników do rezygnacji z prowadzenia gospodarstwa rolnego. Zakres tego procesu zależny będzie od możliwości zdobycia pracy w działach pozarolniczych, a to z kolei uwarunkowane jest tempem rozwoju gospodarczego kraju (16, 18).

Stan i kierunki zmian w strukturze obszarowej gospodarstw w Polsce w latach 2002–2007

W tabelach 1 i 2 przedstawiono zmiany w strukturze gospodarstw i w użytkowaniu ziemi w latach 2002–2007.

Analizą objęto gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha UR, pominięto natomiast gospodarstwa mniejsze ze względu na ich bardzo słabe powiązanie z rynkiem. W tym okresie wystąpiły zmiany w liczbie gospodarstw indywidualnych i w ich strukturze. W 2005 roku w stosunku do 2002 roku wystąpiło zmniejszenie ogólnej liczby gospodarstw o 169,3 tys., tj. o 8,7%. W 2007 roku wystąpił niewielki wzrost liczby gospodarstw (o 1,2%), a należy przypuszczać, że było to skutkiem wejścia Polski do UE i objęcia rolnictwa polskiego systemem dopłat bezpośrednich. Można jednak z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że w przyszłości liczba gospodarstw indywidualnych będzie się zmniejszać. Systematycznie zmniejsza się udział gospodarstw o powierzchni 1-5 ha, ale jest on niewielki i wynosi zaledwie 1,2 punktu procentowego (pp.). Zmniejszeniu uległa także liczba gospodarstw z przedziału 5-20 ha, która obniżyła się o 49,1 tys., tj. o 7%. Zwiększyła się natomiast liczba gospodarstw z przedziału 20-300 ha. Najbardziej wzrosła liczba gospodarstw z przedziału 20-50 ha, bo aż o 6,8 tys. ha, a udział tej grupy zwiększył się o 0,7 pp. Zwiększyła się również liczba gospodarstw z przedziału 50-100 ha i 100-300 ha, odpowiednio o 3,6 tys. i 1,2 tys., a ich udział wzrósł odpowiednio o 0,3 i 0,1 pp. Nieznacznie zmniejszeniu uległa natomiast liczba i udział gospodarstw o powierzchni ponad 300 ha UR z 1,4 tys. (w 2002 roku) do 1 tys. w 2007 roku. Wystąpił również niewielki wzrost średniej powierzchni gospodarstwa.

Tabela 1

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw wg liczby w latach 2002–2007

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne					
	2002		2005		2007	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Gospodarstwa pow. 1 ha w tym (ha):	1951,7	100,0	1782,4	100,0	1804,1	100,0
1-5	1146,3	58,7	1032,0	58,0	1036,5	57,5
5-20	692,8	35,5	632,9	35,5	643,8	35,6
20-50	95,5	5,0	98,7	5,5	102,3	5,7
50-100	12,0	0,6	13,5	0,8	15,6	0,9
100-300	3,7	0,2	4,3	0,2	4,9	0,3
300-500	0,7	0,0	0,6	0,0	0,6	0,0
500-1000	0,5	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0
1000 i więcej	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
Przeciętna powierzchnia gospodarstw indywidualnych (ha UR)						
– ogółem			5,8	6,7	6,3	
– powyżej 1 ha			7,6	7,6	7,8	
Inne formy prywatne (tys.)			3,4	3,4	3,0	
– w tym spółdzielnie produkcji rolniczej			1,2	1,0 ^a	0,9 ^a	
Sektor uspołeczniony (tys.)			1,3	1,1	1,0	
Razem gospodarstwa powyżej 1 ha (tys.)			1956,4	1786,9	1808,1	

a) wartości szacowane

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IERiGŻ-PIB i GUS (2, 3, 4, 10, 12).

Tabela 2

Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha UR w latach 2002–2007 i jej strukturze

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne					
	2002		2005		2007	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Gospodarstwa pow. 1 ha w tym (ha):	14461,9	100,0	13627,1	100,0	14087,3	100,0
1-5	2763,0	19,1	2532,5	18,6	2603,3	18,5
5-20	6680,7	46,2	6120,2	44,9	6189,1	44,0
20-50	2708,4	18,7	2842,5	20,9	2955,5	21,0
50-100	799,7	5,6	898,9	6,5	1044,2	7,4
100-300	583,5	4,0	704,3	5,2	757,1	5,3
300-500	291,2	2,0	219,8	1,6	228,6	1,6
500-1000	351,5	2,4	198,6	1,5	208,9	1,5
1000 i więcej	283,9	2,0	110,3	0,8	100,6	0,7
Powierzchnia UR (tys. ha)						
Inne formy prywatne	1107,3		1238,9		1189,3	
Sektor uspołeczniony	933,5		661,7		569,6	
Razem powierzchnia powyżej 1 ha	16502,7		15527,7		15846,2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IERiGŻ-PIB i GUS (2, 3, 4, 10, 12).

W 2007 roku powierzchnia gospodarstwa (z grupy powyżej 1 ha) wynosiła 7,8 ha UR. Liczba przedsiębiorstw sektora prywatnego o innych formach prawnych w analizowanych latach uległa zmniejszeniu o 0,4 tys. i w 2007 roku wynosiła 3 tys., w tym około 1 tys. stanowiły Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne. Niewielkiemu zmniejszeniu uległa również liczba przedsiębiorstw sektora uspołecznionego; w 2007 roku jednostek takich było około 1 tys.

Podobne tendencje wystąpiły w strukturze użytkowania ziemi w analizowanych grupach gospodarstw. Zmniejszył się udział ziemi w gospodarstwach o powierzchni 1-5 ha i 5-20 ha, odpowiednio o 0,6 i 2,2 pp., zwiększył się zaś udział ziemi w użytkowaniu gospodarstw 20-50 ha, 50-100 ha i 100-300 ha, odpowiednio o 2,3, 1,8% i 1,3 pp. Ponadto zmniejszył się udział ziemi w użytkowaniu gospodarstw o powierzchni ponad 300 ha z 6,4% do 3,8%, czyli o 2,6 pp. Zmniejszeniu uległ także udział sektora uspołecznionego w użytkowaniu ziemi z 5,6% w 2002 roku do 3,6% w 2007 roku, a także zmniejszyła się średnia powierzchnia gospodarstwa uspołecznionego z 718 ha w 2002 r. do 570 ha w 2007 roku.

W tabeli 3 przedstawiono strukturę gospodarstw w latach 2002–2007 według wielkości ekonomicznej (ESU). Ujęto w niej także gospodarstwa poniżej 2 ESU, które w większości krajów Europy Zachodniej nie są uwzględniane w statystykach.

Z wartości podanych w tabeli 3 wynika, że liczba gospodarstw w analizowanym okresie wzrosła z 2172,2 tys. do 2390,9 tys., tj. o 218,7 tys. (o 10,1%). W strukturze dominują gospodarstwa do 2 ESU, których udział w 2007 roku wynosił 67,9%. Wystąpił znaczący przyrost ich liczby, gdyż o 197 tys., tj. o 13,8%. Wystąpił również niewielki wzrost, o 6,9%, liczby gospodarstw z przedziału 2-4 ESU. Odnotowano natomiast niewielkie zmniejszenie się liczby i udziału gospodarstw z przedziałów 4-6, 6-8 i 8-12 ESU. Ich łączny udział w 2002 roku wynosił 15,6%, natomiast w 2007 roku 13,3%. Przyrost liczby gospodarstw wystąpił w grupach z przedziałów wielkości 12-16, 16-40, 40-100,

Tabela 3

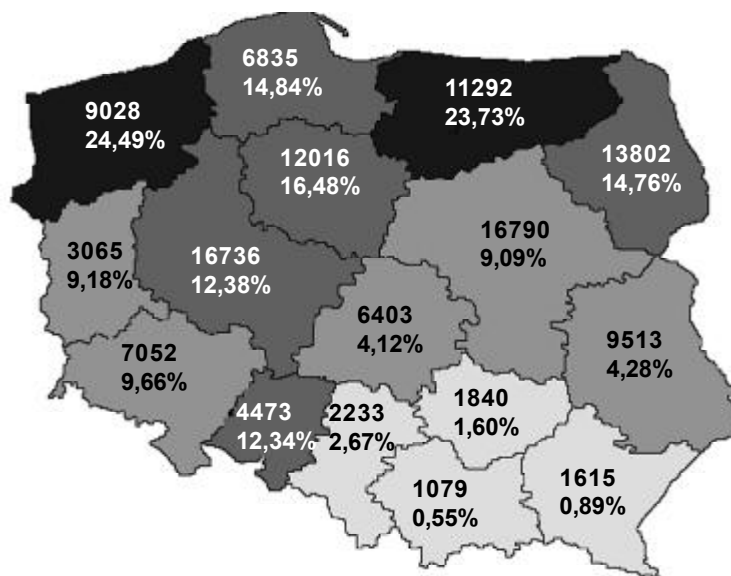
Liczba i struktura gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej w latach 2002–2007

Klasy wielkości ekonomicznej (ESU)	Gospodarstwa według klas wielkości ekonomicznej					
	2002		2007		różnica (tys.) (2007–2002)	Zmiana (%)
	tys.	%	tys.	%		
Ogółem	2172,2	100,0	2390,9	100,0	+218,7	+10,1
0-2	1427,2	65,7	1624,2	67,9	+197,0	+13,8
2-4	280,4	12,9	299,8	12,5	+19,4	+6,9
4-6	148,4	6,8	138,6	5,8	-9,8	-6,6
6-8	91,2	4,2	83,0	3,5	-8,2	-9,0
8-12	100,5	4,6	95,7	4,0	-4,8	-4,8
12-16	48,6	2,2	50,6	2,1	+2,0	+4,1
16-40	62,9	2,9	80,3	3,4	+17,4	+27,7
40-100	9,6	0,4	14,6	0,6	+5,0	+52,1
100-250	2,3	0,1	2,9	0,1	+0,6	+26,1
>250	1,1	0,05	1,3	0,05	+0,2	+18,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury (2, 4, 12, 19).

100-250 i >250 ESU. Przyrost liczbowy w tych grupach nie był imponujący, gdyż wynosił zaledwie 23,2 tys., mimo że przyrost ten wynosił ponad 30%. Dokonując oceny polskich gospodarstw pod względem ich siły ekonomicznej należy stwierdzić, że struktura ta, podobnie jak struktura obszarowa, jest wysoce niekorzystna. Udział gospodarstw powyżej 12 ESU w latach 2002–2007 wzrósł o 0,6 pp. Gospodarstwa z przedziału 12-16 ESU osiągają zaledwie dochód parytetowy i nie wykazują zdolności rozwojowych. Takie zdolności posiadają gospodarstwa o sile ekonomicznej powyżej 16 ESU (6).

Analizując strukturę gospodarstw pod względem liczby i powierzchni, należy również zwrócić uwagę na ich terytorialne zróżnicowanie. Na rysunku 1 przedstawiono liczbę i udział gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 20 ha użytków rolnych. Największy udział tych gospodarstw (powyżej 20%) występuje w województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Łącznie w tych województwach znajduje się 20,3 tys. takich gospodarstw. Drugą grupę województw, w których udział tych gospodarstw znajduje się w przedziale 10-20% tworzą: kujawsko-pomorskie, pomorskie, wielkopolskie, opolskie i podlaskie. W województwach tych jest 53,9 tys. takich gospodarstw. Do trzeciej grupy województw, w których udział gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha występuje w przedziale 4-10% należą: łódzkie, lubelskie, lubuskie, mazowieckie i dolnośląskie. Łącznie w tych województwach znajduje się 42,8 tys. gospodarstw zaliczonych do tej grupy. Czwartą grupę województw, w których udział gospodarstw o powierzchni ponad 20 ha wynosi poniżej 4% tworzą: małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie. Łącznie w tych województwach znajduje się tylko 6,8 tys. takich gospodarstw.

Rys. 1. Liczba i udział gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha UR w województwach (gospodarstwa indywidualne) w roku 2007

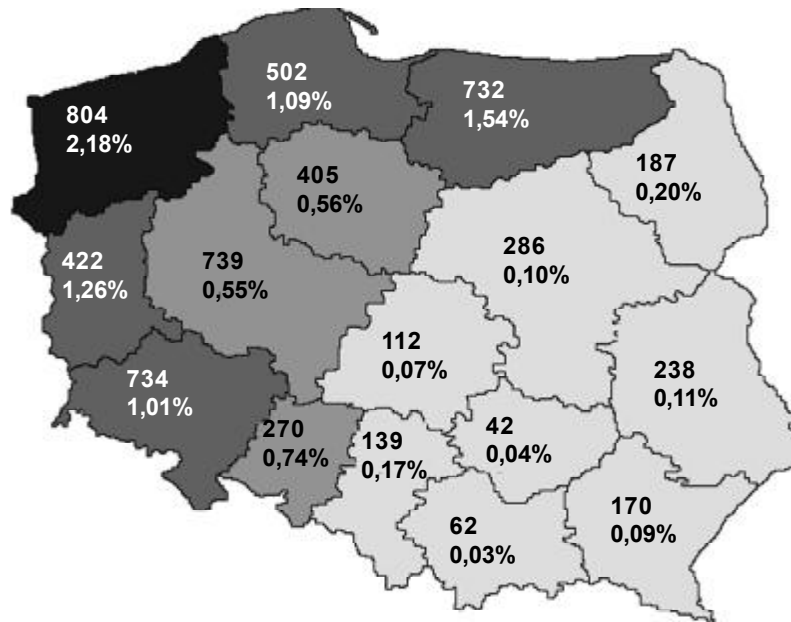
Źródło: Charakterystyka..., 2008 (4).

Z ogólnej liczby gospodarstw o powierzchni ponad 20 ha wynoszącej w 2007 roku 123,8 tys. ponad 2/3 (68%) położone jest w północnej i środkowo-zachodniej Polsce. Terytorialny rozkład gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha UR, które posiadają zdolności rozwojowe, jest bardzo niekorzystny.

Bardzo niekorzystne jest również rozmieszczenie gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha użytków rolnych. Na rysunkach 2 i 3 przedstawiono liczbę tych gospodarstw i powierzchnię UR w ich użytkowaniu. Najwięcej tych gospodarstw położonych jest w Polsce północnej i środkowo-zachodniej. W regionie tym znajduje się 4,6 tys. takich gospodarstw, a ich udział wynosi 78% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych o powierzchni ponad 100 ha UR. Gospodarstwa te użytkują około 9% powierzchni UR, a w województwach: lubuskim, zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim i dolnośląskim ponad 20% UR. W Polsce środkowo-wschodniej i południowej w użytkowaniu tych gospodarstw znajduje się od 1 do 5% powierzchni UR.

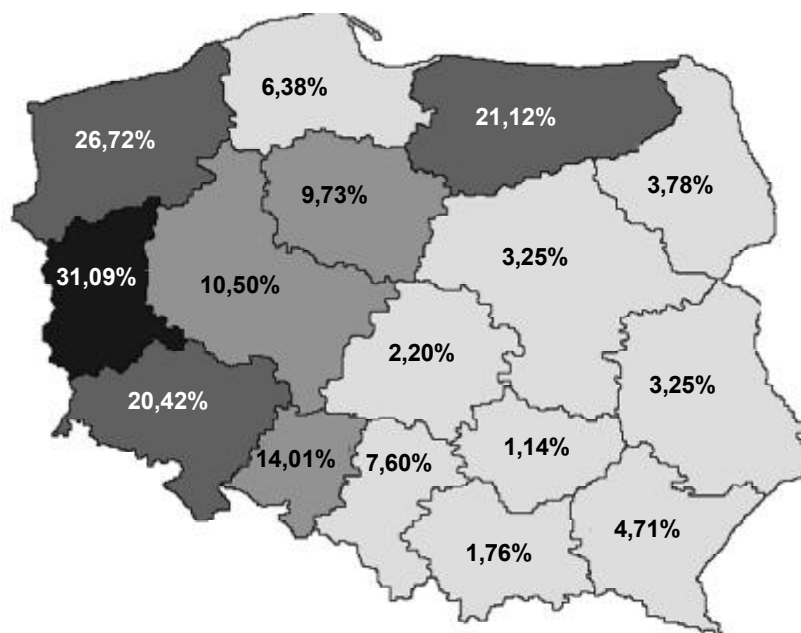
W tabeli 4 przedstawiono liczby charakteryzujące gospodarstwa indywidualne według głównego źródła utrzymania w latach 2002–2007. Za główne źródła dochodów uznano te, których udział przekracza 50% całkowitych dochodów rodziny rolniczej. Wyróżniono następujące źródła dochodów: z działalności rolniczej, z działalności rolniczej i pracy najemnej, z pracy najemnej, emerytury i renty oraz pozostałe.

Działalność rolnicza w analizowanych latach stanowiła główne źródło dochodów w niespełna 25% gospodarstw (tab. 4). Wykazywała ona tendencję wzrostową z 20,8%

Rys. 2. Liczba i udział gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha UR w województwach (gospodarstwa indywidualne) w roku 2007

Źródło: Charakterystyka..., 2008 (4).

Rys. 3. Udział powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych powyżej 100 ha według województw w 2007 roku

Źródło: Charakterystyka..., 2008 (4).

Tabela 4

Gospodarstwa indywidualne według głównego źródła dochodów w latach 2002–2007

Źródła dochodów	2002		2005		2007	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Z działalności rolniczej (>50%)	609 572	20,8	664 216	26,9	602 878	25,2
Z działalności rolniczej i pracy najemnej (>50%)	25 326	0,8	18 551	0,7	29 151	1,2
Z pracy najemnej (>50%)	793 628	27,1	734 780	29,8	755 298	31,6
Renty i emerytury (>50%)	905 996	30,9	737 505	29,8	574 368	24,2
Pozostałe (>50%)	593 437	20,4	317 777	12,8	425 550	17,8
Razem	2 927 959	100,0	2 472 829	100,0	2 387 245	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IERiGŻ-PIB i GUS (2, 3, 4, 12).

w 2002 roku do 25,2% w 2007 roku. Renty i emerytury były głównym źródłem dochodów dla około 30% gospodarstw, a w analizowanym okresie wystąpiła tendencja spadkowa, z 30,9% w 2002 roku do 24,2% w 2007 roku. Praca najemna stanowiła główne źródło utrzymania rodzin rolniczych w około 1/3 gospodarstw. Wykazywała tendencję wzrostową od 27,1% w 2002 roku do 31,6% w 2007 roku. Działalność rolnicza i praca najemna stanowiła główne źródło dochodów rodzin rolniczych w około 1% gospodarstw.

Stwierdza się również znaczne zróżnicowanie terytorialne gospodarstw w zakresie głównych źródeł dochodów rodzin rolniczych. W tabeli 5 przedstawiono województwa o najwyższym i najniższym udziale dochodów z działalności rolniczej i analogiczny udział rent i emerytur w całkowitych dochodach rodzin rolniczych w 2007 r. Z podanych liczb wynika, że najwyższy udział gospodarstw o dochodach z działalności rolniczej występuje w województwie podlaskim (43,5%). W kolejnych dwóch województwach, tzn. kujawsko-pomorskim i wielkopolskim wynosił on odpowiednio 42,9 i 38,5%. Najniższy udział dochodów z działalności rolniczej, jako głównego źródła dochodów rodzin rolniczych, wystąpił w województwach podkarpackim, śląskim i małopolskim, odpowiednio: 7,5; 8,0 i 12,5%. Odmienne w tych województwach kształtował się udział gospodarstw, w których głównym dochodem były renty i emerytury. W województwach pierwszej grupy udział ten mieścił się w przedziale 16,5-17,6%, natomiast w drugiej grupie województw wahał się od 26,3 do 38,8%.

Podsumowując tę część analizy należy stwierdzić, że rodziny rolnicze pozyskują dochody z różnych źródeł. Dochody z działalności rolniczej stanowią główne źródło dochodów tylko w co czwartym gospodarstwie. Istotny jest udział rent i emerytur w dochodach – średnio w co trzecim gospodarstwie stanowią one główne źródło dochodów. Podobny jest udział dochodów z działalności rolniczej i pracy najemnej. Udział tej grupy gospodarstw wykazuje tendencję wzrostową, natomiast udział gospodarstw, w których renty i emerytury stanowią główne źródło dochodów wykazuje tendencję spadkową. Niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw nie „przekłada się” bezpośrednio na sytuację dochodową rodzin rolniczych, które czerpią dochody z różnych źródeł. Można przypuszczać, że ten model rolnictwa w Polsce utrzyma się także w przyszłości, przynajmniej w skali jednego pokolenia. Poprawa struktury obszarowej gospodarstw stanowi tylko jeden z elementów poprawy sytuacji dochodowej rolników. W większym stopniu poprawa struktury obszarowej wpływać powinna na wzrost konkurencyjności rolnictwa, jako sektora gospodarki.

Tabela 5

Województwa o najwyższym i najniższym udziale dochodów z działalności rolniczej w gospodarstwach indywidualnych w 2007 roku

Województwa	Udział dochodów z działalności rolniczej (>50%)	Udział rent i emerytur (>50%)
Podlaskie	43,5	16,7
Kujawsko-pomorskie	42,9	17,6
Wielkopolskie	38,5	16,5
Podkarpackie	7,5	34,7
Śląskie	8,0	38,8
Małopolskie	12,5	26,3

Źródło: dane GUS, 2008 (4).

Określając kierunki i tempo przemian w strukturze obszarowej gospodarstw, przyjęto następujące założenia:

- w najbliższych kilkunastu latach utrzymają się dotychczasowe relacje między tempem wzrostu kosztów pracy, cenami środków do produkcji rolniczej i cenami produktów rolnych,
- gospodarka narodowa rozwijać się będzie w dotychczasowym tempie,
- zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych, które są grupą absolutnie dominującą w rolnictwie, przebiegać będą podobnie jak w latach 2002–2007.

Na podstawie tych założeń w tabelach 6 i 7 przedstawiono kierunki zmian w strukturze obszarowej gospodarstw w latach 2007–2020.

Z liczb zamieszczonych w tabeli 6 wynika, że w 2020 roku liczba gospodarstw indywidualnych wyniesie 1 468,5 tys. i będzie o 18% mniejsza niż w 2007 roku. Zmniejszy się liczba gospodarstw z przedziałów 1-5 i 5-20 ha odpowiednio o 24% i 18,7%, a ich udział w strukturze gospodarstw w 2020 roku wynosić będzie odpowiednio 53,6 i 35,6%. Zwiększeniu ulegnie liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha użytków rolnych z 123,8 tys. w 2007 roku do 158,5 tys. w 2020 roku, tj. o 28%. Największy przyrost liczby gospodarstw wystąpi w grupach 20-50 ha i 50-100 ha, gdyż o 31,1 tys., tj. o 26,4%. Udział tych grup gospodarstw zwiększy się o 3,5 pp. i w 2020 roku wyniesie 10,1%. Zwiększy się również liczba i udział gospodarstw z przedziału 100-300 ha.

Tabela 6

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw według liczby w latach 2007–2020

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne					
	2007		2012		2020	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Gospodarstwa powyżej 1 ha, w tym (ha):	1804,1	100,0	1668,8	100,0	1468,5	100,0
1-5	1036,5	57,5	937,0	56,1	787,0	53,6
5-20	643,8	35,6	595,2	35,7	523,0	35,6
20-50	102,3	5,7	108,9	6,5	120,0	8,2
50-100	15,6	0,9	20,4	1,2	29,0	1,9
100-300	4,9	0,3	6,5	0,4	8,8	0,6
300-500	0,6	0,0	0,5	0,1	0,4	0,1
500-1000	0,3	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0
1000 i więcej	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
Przeciętna powierzchnia gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha (ha)			7,8	8,3	9,2	
Inne formy prywatne (tys.)			3,0	3,0	3,0	
w tym spółdzielnie produkcji rolniczej (tys.)			0,9	0,8	0,7	
Sektor uspołeczniony (tys.)			1,0	0,9	0,7	
Razem gospodarstwa powyżej 1 ha (tys.)			1808,1	1672,7	1472,2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury (4, 19).

Ich liczba na koniec 2020 roku powinna wynosić 8,8 tys. Zmniejszy się natomiast, zgodnie z dotychczasowymi tendencjami, liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 300 ha z 1 tys. w 2007 roku do 0,7 tys. w 2020 roku. Przyjęto również, że liczba prywatnych przedsiębiorstw rolniczych o innych formach prawnych nie ulegnie zasadniczej zmianie i utrzymywać się będzie na poziomie 3 tys. podmiotów. Średnia powierzchnia gospodarstw z tej grupy wynosić będzie około 400 ha, natomiast średnia powierzchnia gospodarstw indywidualnych o powierzchni ponad 1 ha zwiększy się z 7,8 ha w 2007 roku do 9,2 ha w 2020 roku, tj. o 18%.

W tabeli 7 przedstawiono zmiany w powierzchni użytkowanych gruntów w latach 2007–2020. Z przedstawionych danych wynika, że zmniejszy się powierzchnia UR w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha. W użytkowaniu gospodarstw indywidualnych powierzchnia UR w 2020 roku będzie mniejsza o 549,6 tys. ha, tj. o 3,9%, natomiast ogółem we wszystkich typach gospodarstw powierzchnia ta zmniejszy się o 5%. Należy przypuszczać, że z użytkowania rolniczego zostaną wyłączone grunty najsłabsze oraz grunty, które zostaną odrolnione z przeznaczeniem na cele infrastrukturalne. Istotnie zmniejszy się powierzchnia UR w gospodarstwach o powierzchni 1-5 i 5-20 ha, odpowiednio o 14,8% i 18,3%. Zmniejszy się także udział tych dwóch grup gospodarstw w użytkowaniu ziemi, łącznie o 3,7 pp. W 2020 roku w użytkowaniu tych grup gospodarstw znajdować się będzie 61,3% powierzchni gruntów rolnych. Zwiększeniu ulegnie powierzchnia UR w gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha. W 2007 roku gospodarstwa te użytkowały 5 294,9 tys. ha, natomiast w 2020 roku wielkość ta wzrośnie do 6263,3 tys. ha, tj. o 968,4 tys. ha więcej, czyli o 18,3%. Największy przyrost powierzchni wystąpi w grupie gospodarstw 50-100 ha, gdyż

Tabela 7

Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha UR
w latach 2007–2020

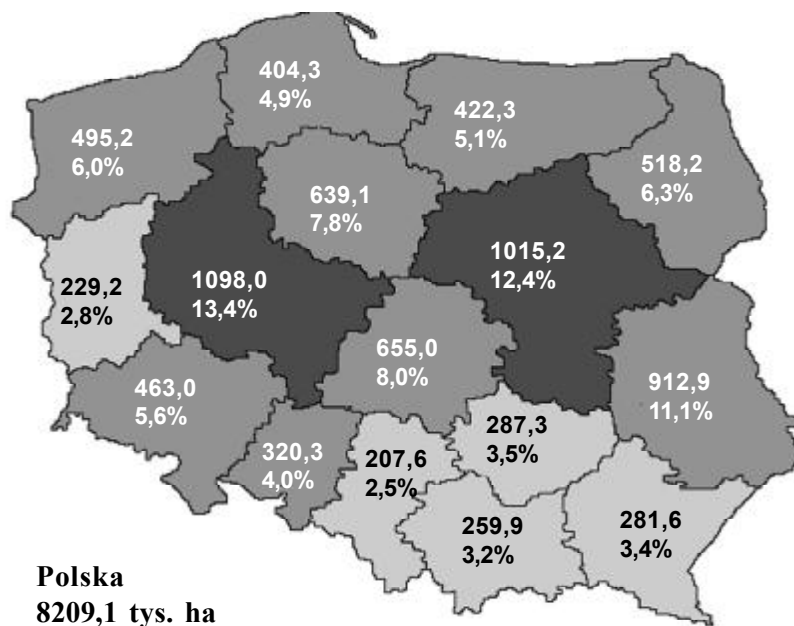
Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne					
	2007		2012		2020	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Gospodarstwa powyżej 1 ha, w tym (ha):	14087,3	100,0	13843,7	100,0	13537,7	100,0
1-5	2603,3	18,5	2452,8	17,7	2217,3	16,4
5-20	6189,1	44,0	5733,7	41,4	5057,1	37,4
20-50	2955,5	21,0	3073	22,2	3238,9	23,9
50-100	1044,2	7,4	1213,0	8,8	1524,7	11,3
100-300	757,1	5,3	813,8	5,9	909,8	6,7
300-500	228,6	1,6	237,7	1,7	252,4	1,9
500-1000	208,9	1,5	219,7	1,6	237,5	1,7
1000 i więcej	100,6	0,7	100,0	0,7	100,0	0,7
Inne formy prywatne (tys. ha)	1189,3		1189,0		1200,0	
Sektor uspołeczniony (tys. ha)	569,6		490,0		315,6	
Razem powierzchnia powyżej 1 ha (tys. ha)	15846,2		15522,7		15053,3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury (4, 19).

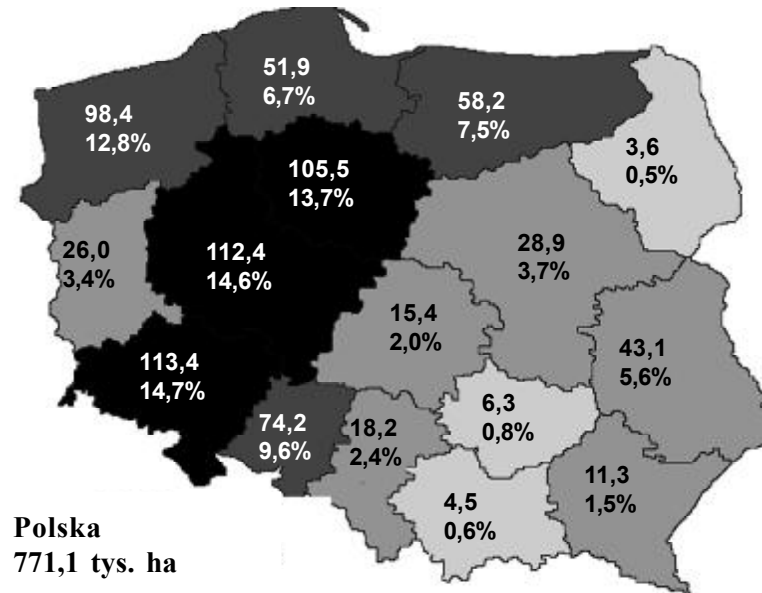
o 480,5 tys. ha, tj. o 46%. Powierzchnia UR w pozostałych formach prawnych nie powinna ulec zmianie. Zmniejszyć się powinien udział sektora uspołecznionego w użytkowaniu gruntów rolnych o nieco ponad 300 tys. ha w 2020 roku. Zmniejszenie powierzchni w użytkowaniu sektora uspołecznionego powinno być rezultatem procesów prywatyzacyjnych. Sprywatyzowane powinny zostać spółki Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR) zajmujące się hodowlą roślin i zwierząt. Nie ma obecnie racjonalnych przesłanek, aby tego rodzaju jednostki funkcjonowały jako własność państwowa i były bezpośrednio nadzorowane przez administracyjne władze państwowe. Przedstawione kierunki zmian powinny przyczynić się do poprawy konkurencyjności rolnictwa.

Terytorialne zróżnicowanie wybranych produktów rolniczych w 2008 roku

Zboża są dominującą uprawą w produkcji roślinnej, gdyż ich udział w powierzchni zasiewów wynosi około 70% (9). Na rysunku 4 przedstawiono powierzchnię zbóż w układzie wojewódzkim w 2008 roku. Całkowita powierzchnia uprawy zbóż wynosiła 8209,1 tys. ha, a największy ich areal występował w województwach: wielkopolskim, mazowieckim, lubelskim, łódzkim i kujawsko-pomorskim. W tych 5 województwach skoncentrowane było 52,7% powierzchni zasiewów zbóż. Zdecydowanie silniejsza była koncentracja uprawy rzepaku i rzepiku (rys. 5). Najwięcej tych roślin uprawiano w Polsce środkowo-zachodniej i zachodniej, a w 5 województwach: dolnośląskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, zachodniopomorskim i opolskim znajdowało się 65,4% powierzchni rzepaku i rzepiku.

Rys. 4. Terytorialne zróżnicowanie powierzchni zasiewów zbóż w 2008 roku
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9), Rocznik... (11) i Wyniki..., 2010 (13).

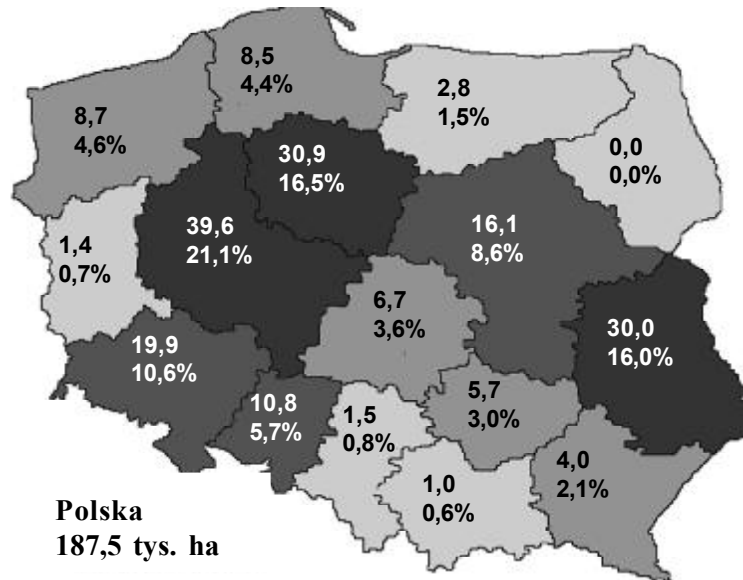

Rys. 5. Powierzchnia rzepaków i rzepiku w 2008 roku

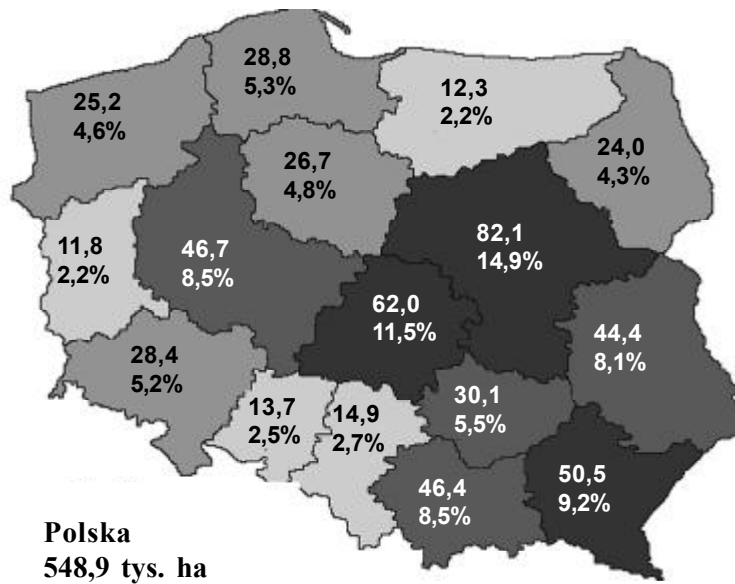
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Wyniki..., 2010 (13).

Również skoncentrowana była uprawa buraka cukrowego (rys. 6). Największe powierzchnie zasiewów tej rośliny przemysłowej występowały w województwach: wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, dolnośląskim i mazowieckim. W tych województwach znajdowało się 72,8% powierzchni buraka cukrowego. Zdecydowanie słabiej skoncentrowana była uprawa ziemniaka (rys. 7). Największe powierzchnie uprawy tej rośliny znajdowały się w województwach: mazowieckim, łódzkim, wielkopolskim, podkarpackim i małopolskim. W tych pięciu województwach uprawiano 52,6% ogółu ziemniaka w Polsce.

Po ocenie terytorialnego rozmieszczenia powierzchni uprawy wybranych ziemio-
płodów zachodzi potrzeba odpowiedzi na pytanie, jak zorganizowane są gospodarstwa
nastawione na produkcję określonych ziemio-
płodów. Pomocne w odpowiedzi na tak
sformułowane pytanie są dane uzyskane z gospodarstw prowadzących rachunko-
wość w ramach systemu FADN. Ostatnie dostępne dane dotyczą 2008 roku. Analizą
objęto 2 typy rolnicze gospodarstw: wyspecjalizowane w uprawie zbóż, roślin ole-
istych i strączkowych oraz w uprawie roślin ogrodniczych. W tabeli 8 przedstawiono
dane charakteryzujące organizację produkcji i wyniki produkcyjno-ekonomiczne go-
spodarstw wyspecjalizowanych w uprawie zbóż, oleistych i strączkowych. Wydzielo-
no 5 grup gospodarstw zbożowych według powierzchni – od małych ($5 \leq 10$ ha) do
bardzo dużych o powierzchni powyżej 50 ha. Średnia powierzchnia gospodarstw
w grupie małych wynosiła 8,6 ha użytków rolnych, a w bardzo dużych 127 ha.
W strukturze użytków rolnych dominowały grunty orne, których udział przekraczał
95%. Nakłady siły roboczej wyrażone w jednostkach pełnozatrudnionych (AWU)

Rys. 6. Powierzchnia uprawy buraka cukrowego w 2008 roku
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Wyniki..., 2010 (13).

Rys. 7. Powierzchnia uprawy ziemniaka w 2008 roku
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Wyniki..., 2010 (13).

Tabela 8

Gospodarstwa wyspecjalizowane w uprawie zbóż, roślin oleistych i strączkowych według powierzchni użytków rolnych w 2008 roku

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw				
	małe (5<=10 ha)	średnio małe (10<=20 ha)	średnio duże (20<=30 ha)	duże (30<=50 ha)	bardzo duże (>50 ha)
Powierzchnia UR (ha)	8,6	15,0	24,9	40,2	127,0
Udział GO (%)	96,2	96,5	96,2	96,4	98,0
Nakłady pracy ogółem (AWU/gosp.)	1,1	1,1	1,3	1,5	2,0
Nakłady pracy własnej (FWU/gosp.)	1,0	1,1	1,3	1,4	1,6
Aktywa ogółem (tys./ha)	19,1	14,2	13,7	12,5	9,3
Udział zbóż (%)	71,2	80,1	74,2	71,2	66,7
Udział oleistych (%)	15,1	12,8	18,4	19,4	21,0
Udział strączkowych i motylkowatych (%)	5,6	1,7	1,8	1,1	0,8
Obsada zwierząt (SD/100 ha)	5,8	5,0	4,7	5,4	2,5
Plony zbóż (t/ha)	4,77	4,50	4,53	4,93	4,57
Plony rzepaku (t/ha)	2,89	3,01	2,84	3,16	3,14
Wartość produkcji (tys./ha)	3,6	2,7	2,9	2,9	2,7
Towarowość (%)	52,2	93,0	90,2	87,5	91,3
Dochód z gospodarstwa (tys./gosp.)	8,6	14,7	30,4	51,1	151,0
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (tys.)	8,7	13,0	23,4	35,1	94,4
Dochód z zarządzania (tys./gosp.)	-24,2	-23,9	-18,5	-8,3	54,5
Udział dotacji w dochodzie z gosp. (%)	90,9	101,7	80,5	72,3	68,7

Źródło: Goraj i in., 2010 (5).

w przeliczeniu na gospodarstwo zawarte były w przedziale 1,1-2. Zdecydowanie dominowała własna siła robocza (FWU). Wartość aktywów w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych wykazuje tendencję spadkową w miarę wzrostu powierzchni gospodarstwa, od 19,1 tys./ha w gospodarstwach małych do 9,3 tys./ha w gospodarstwach bardzo dużych. Udział zbóż w strukturze zasiewów tych gospodarstw był wysoki i przekraczał 70% (9), z wyjątkiem gospodarstw bardzo dużych, gdzie był niższy od średniej i wynosił około 67%. Znaczący był także udział roślin oleistych, zawarty w przedziale 12,6-21,0%. Niski był natomiast udział roślin strączkowych, który mieścił się w przedziale od 5,6% w gospodarstwach małych do 0,8% w bardzo dużych. Obsada zwierząt w tych gospodarstwach była bardzo niska, nie przekraczała 6 SD na 100 ha UR. Plony zbóż i rzepaku kształtowały się na poziomie wyższym od średniego w kraju. Plony zbóż wynosiły 4,5-4,9 t · ha⁻¹, a rzepaku około 3,0 t · ha⁻¹.

Gospodarstwa te charakteryzował wysoki wskaźnik (powyżej 90%) towarowości produkcji liczony jako stosunek wartości sprzedaży do wartości produkcji. Dochód z gospodarstwa był zróżnicowany i ściśle związany z powierzchnią. Wynosił od 8,6

tys. na jednostkę własnej siły roboczej (FWU) w gospodarstwach małych do 94,4 tys. w gospodarstwach bardzo dużych. Dochód zbliżony do parytetowego, który w 2008 r. wynosił około 24 tys., uzyskiwały dopiero gospodarstwa średnio duże o powierzchni 20-40 ha UR. Zdecydowanie wyższy dochód od parytetowego uzyskiwały gospodarstwa duże o średniej powierzchni 40 ha i bardzo duże o średniej powierzchni 127 ha. Ostateczną miarą ekonomicznej efektywności gospodarowania jest dochód uzyskany z zarządzania i ryzyka, który w gospodarstwach od małych do dużych łącznie był ujemny, co oznacza, że nawet gospodarstwa zbożowe o powierzchni 40 ha nie uzyskiwały dochodu, który pokrywałby koszty użycia własnych czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału). Interesującą cechą tych gospodarstw był fakt, że głównym źródłem dochodu były dotacje, których udział w pierwszych 3 grupach gospodarstw wynosił powyżej 80%. Jedynie w gospodarstwach dużych i bardzo dużych udział dotacji w dochodzie z gospodarstwa był niższy i wynosił odpowiednio 72,3 i 68,7%.

W tabeli 9 podano liczby charakteryzujące gospodarstwa wyspecjalizowane w uprawach ogrodnich różniące się powierzchnią: od bardzo małych (1,8 ha) do średnio dużych o powierzchni 24,4 ha. Udział gruntów ornich był dość wysoki, zawarty w przedziale 81,9-84,6%. Nakłady pracy wyrażone w AWU były zdecydowanie wyższe niż w gospodarstwach zbożowych i zawarte w przedziale 3,9-6,2 jedn./gosp. W gospodarstwach od bardzo małych do średnio małych udział najemnej siły roboczej wynosił około 50%, a w gospodarstwach średnio dużych około 30%. Charakterystyczną cechą tych gospodarstw jest wysoka wartość aktywów w przelicze-

Tabela 9

Gospodarstwa wyspecjalizowane w uprawach ogrodnich według powierzchni użytków rolnych w 2008 roku

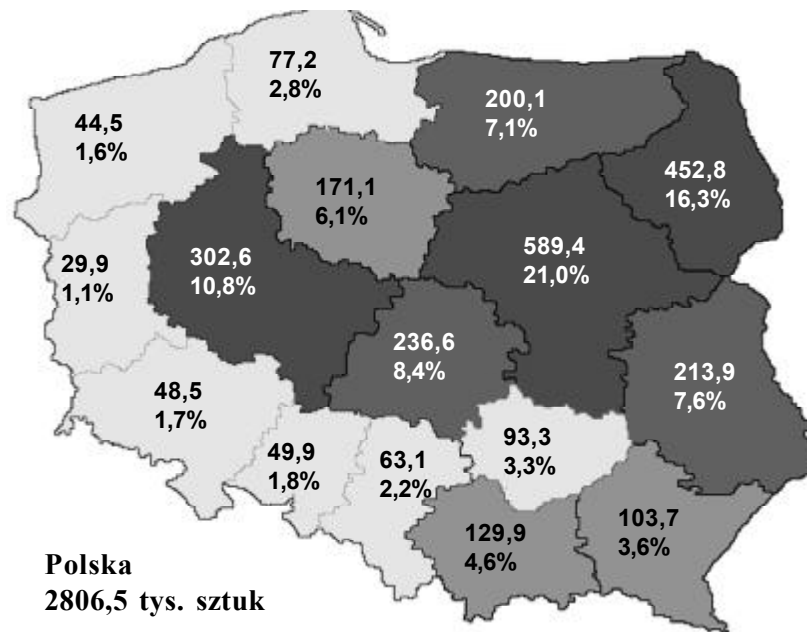
Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	bardzo małe (≤5 ha)	małe (5<=10 ha)	średnio małe (10<=20 ha)	średnio duże (20<=30 ha)
Powierzchnia UR (ha)	1,8	7,4	13,4	24,4
Udział GO (%)	84,4	81,8	84,0	84,6
Nakłady pracy ogółem (AWU/gosp.)	4,3	4,6	3,9	6,2
Nakłady pracy własnej (FWU/gosp.)	1,7	1,8	1,8	2,2
Aktywa ogółem (tys./ha)	415,0	164,8	68,6	62,4
Udział zbóż (%)	39,2	61,0	65,3	77,1
Udział warzyw (%)	6,6	7,3	4,9	2,0
Obsada zwierząt (SD/100 ha)	3,2	4,7	20,2	8,6
Plony zbóż (t/ha)	3,29	3,35	3,27	3,73
Wartość produkcji (tys./ha)	211,8	69,4	24,8	31,4
Towarowość (%)	99,5	98,8	98,6	98,2
Dochód z gospodarstwa (tys./gosp.)	84,9	122,9	69,5	174,3
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (tys.)	49,9	68,3	38,6	79,2
Dochód z zarządzania (tys./gosp.)	12,0	29,9	-17,6	44,9
Udział dotacji w dochodzie z gosp. (%)	2,6	5,0	15,9	9,5

Źródło: Goraj i in., 2010 (5).

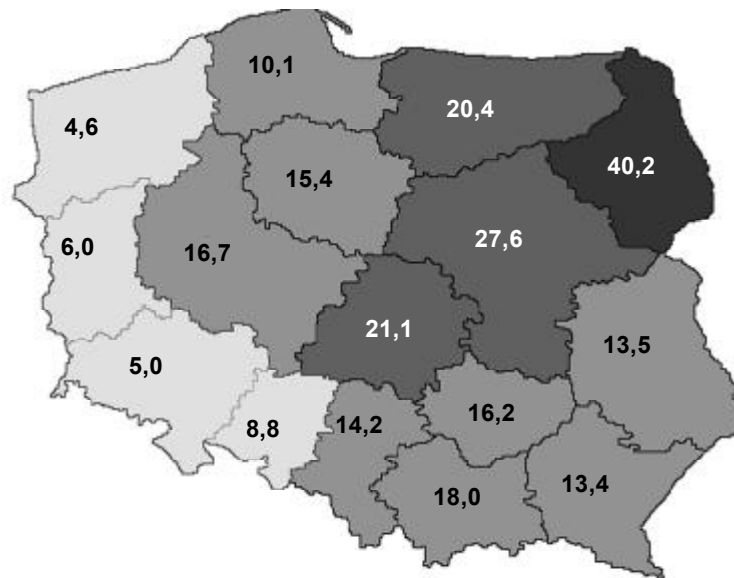
niu na 1 ha UR, kilkakrotnie wyższa niż w gospodarstwach wyspecjalizowanych w uprawach polowych. Udział warzyw w powierzchni zasiewów nie był zbyt wysoki i wynosił 2-7,3%. Gospodarstwa te cechowały się wysoką wartością produkcji i bardzo wysoką jej towarowością (ponad 98%). Gospodarstwa ogrodnicze osiągały wysoki poziom dochodu z gospodarstwa, w gospodarstwach małych przekraczający nawet dwukrotnie dochód paritetowy. Osiągały także poza jednym wyjątkiem (gospodarstwa średnio małe) dodatni dochód z zarządzania. W porównaniu z poprzednio omawianą grupą w gospodarstwach ogrodniczych występował niski udział dotacji w dochodzie z gospodarstwa. Zawarty był w przedziale 2,6-15,9%. Najwyższy był w gospodarstwach średnio małych, w których jednocześnie wystąpił ujemny dochód z zarządzania.

Chów krów mlecznych i produkcja mleka

Pogłowie krów mlecznych w 2008 roku wynosiło 2806,5 tys. sztuk (rys. 8). Charakterystyczna jest silna koncentracja chowu krów i produkcji mleka w 5 województwach: mazowieckim, podlaskim, wielkopolskim, łódzkim i lubelskim, w których znajdowało się 64,1% ogółu pogłowia krów. Zdecydowanie większe różnice występują w obsadzie krów w przeliczeniu na 100 ha UR (rys. 9). Najwyższa obsada krów wystąpiła w województwie podlaskim, gdzie wynosiła 40,2 sztuki. W kolejnych województwach: mazowieckim, łódzkim i warmińsko-mazurskim obsada wynosiła odpo-

Rys. 8. Pogłowie krów w tys. sztuk w 2008 roku (stan w czerwcu)
 Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Rocznik..., 1996–2009 (11).

Rys. 9. Obsada krów w 2008 roku (stan w czerwcu)

Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Rocznik..., 1996–2009 (11).

wiednio 27,6; 21,1 i 20,4 krów/100 ha. Najniższa obsada krów występowała w województwach zachodnich: zachodniopomorskim, dolnośląskim i lubuskim – 4,6; 5,0 i 6,0 krów/100 ha UR. W gospodarstwach mlecznych zachodzi silny proces koncentracji, szczególnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej.

Producentom mleka przyznane zostały kwoty mleczne, a polskie przetwórstwo mleka musiało dostosować się do wymogów jakościowych obowiązujących w UE. Przedsiębiorstwa zajmujące się skupem i przetwórstwem mleka (Spółdzielnie Mleczarskie i inne podmioty, głównie spółki z o.o.) zwiększyły wymagania jakościowe skupowanego mleka. Spowodowało to eliminację z rynku drobnych producentów, którzy nie byli w stanie im sprostać. W tabeli 10 przedstawiono zmiany w liczbie hurtowych dostawców mleka i wielkości produkcji mleka objętej kwotami. Pod uwagę wzięto dostawców hurtowych, gdyż wielkość kwot przyznanych dostawcom bezpośrednim jest nieistotna, stanowi zaledwie 1,1%. Z danych zawartych w tabeli 10 wynika, że według stanu na 31 marca 2003 roku liczba dostawców hurtowych, którym przyznano kwoty mleczne wynosiła 355 tys., kwota wynosiła łącznie 8500 mln ton mleka. Średnia kwota w przeliczeniu na jednego dostawcę hurtowego wynosiła 24 tony mleka, przeciętna liczba krów w gospodarstwie takiego dostawcy to 6 sztuk. Łączny skup mleka w 2003 r. wynosił 7,4 mln ton. Na koniec roku kwotowego 2009/2010 (31 marca 2010 r.) liczba dostawców hurtowych zmniejszyła się do 177,7 tys. i była o 50% mniejsza niż w 2003 roku. Kwota hurtowa w tym okresie wzrosła o 11,5% i osiągnęła 9474,7 tys. ton mleka. Kwota hurtowa w przeliczeniu na jednego dostawcę wzrosła do 53,3 tony, przy średniej wielkości stada wynoszącej około 12 krów. Wzrost kwoty hurtowej w przeliczeniu na jednego dostawcę wynosił 120,1%.

Tabela 10

Hurtowe kwoty mleka w latach 2003–2010 i prognoza na 2015 rok

Wyszczególnienie	Okres oceny			Wskaźnik zmian w 2010 r. (2003 = 100%)	Wskaźnik zmian w 2015 r. (2010 = 100%)
	31.03. 2003 r.	31.03. 2010 r.	31.03. 2015 r.		
Liczba dostawców hurtowych (tys.)	355,0	177,7	123,6	50,0	69,5
Krajowa kwota mleczna dla dostawców hurtowych (mln ton)	8500,0	9474,7	9958,0	111,5	105,1
Kwota hurtowa na jedno gospodarstwo (ton)	24,0	53,3	80,6	220,1	151,2
Skup mleka (mln ton)	7,40	9,10	9,56	123,0	105,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury (7, 8).

Wzrost średniej wielkości stada dostawcy hurtowego, jaki miał miejsce w latach 2003–2010 ocenić należy pozytywnie, jednak jest on niewystarczający z ekonomicznego punktu widzenia, gdyż nie zapewnia osiągnięcia dochodu na poziomie parytetowym. Minimalna wielkość stada krów umożliwiająca osiągnięcie dochodu parytetowego wynosi 20 sztuk o średniej wydajności około 5 tys. l mleka od krowy. Biorąc pod uwagę tendencje, jakie wystąpiły w zakresie koncentracji produkcji mleka dokonano projekcji liczby dostawców hurtowych i kwot mlecznych w 2015 roku. W latach 2003–2010 średnioroczne tempo spadku liczby dostawców hurtowych wynosiło 7%. Przyjęto, że w latach 2010–2015 tempo to będzie podobne. Na podstawie tych założeń oszacowano, że liczba dostawców hurtowych w 2015 roku wyniesie 123,6 tys. Spodziewaną kwotę mleczną dla dostawców hurtowych ustalono, przyjmując, że rocznie wzrastać będzie o 1% zgodnie z założeniami Wspólnej Polityki Rolnej UE. Kwota hurtowa w 2015 roku powinna wynosić 9958,0 mln ton mleka. W przeliczeniu na jednego dostawcę hurtowego powinna wynosić około 80 ton mleka, a średnia liczba krów u dostawcy hurtowego powinna wynosić około 20 sztuk (20).

W tabeli 11 przedstawiono charakterystykę gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie krów mlecznych według powierzchni i skali chowu w 2008 roku. Wyróżniono 5 grup gospodarstw według powierzchni, która zawarta była w przedziale 8,2–72,3 ha. Z powierzchnią silnie skorelowana była liczba utrzymywanych krów, która wahała się od 7,6 do 43,6 sztuk. Udział gruntów ornych w tych gospodarstwach był zdecydowanie niższy niż w poprzednio omawianych typach gospodarstw – wynosił około 62–65%, a pozostałą powierzchnię stanowiły użytki zielone. Gospodarstwa te funkcjonowały w oparciu o własną siłę roboczą, jedynie w gospodarstwach bardzo dużych o powierzchni 72 ha występował najem, który wynosił 16%. Udział zbóż w powierzchni zasiewów był zdecydowanie niższy niż w gospodarstwach zbożowych i wynosił 54–64%. Zdecydowanie wyższy był natomiast udział roślin pastewnych, zawarty w przedziale 30–40% powierzchni zasiewów. Obsada bydła była dość wysoka, przekraczała 100 SD/100 ha poza gospodarstwami dużymi i bardzo dużymi, gdzie wynosiła odpowiednio 95 i 84 SD/100 ha. Wydajność mleczna krów skorelowana była z wielko-

Tabela 11

Gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie krów mlecznych według powierzchni użytków rolnych w 2008 roku

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw				
	małe (5<=10 ha)	średnio małe (10<=20 ha)	średnio duże (20<=30 ha)	duże (30<=50 ha)	bardzo duże (>50 ha)
Powierzchnia UR (ha)	8,2	15,3	24,8	37,6	72,3
Udział GO (%)	62,0	63,2	65,0	62,7	64,9
Nakłady pracy ogółem (AWU/gosp.)	1,5	1,8	1,9	2,1	2,5
Nakłady pracy własnej (FWU/gosp.)	1,5	1,8	1,9	2,0	2,1
Aktywa ogółem (tys./ha)	23,7	23,1	20,6	19,3	16,0
Udział zbóż (%)	63,7	60,1	57,6	59,3	53,7
Udział pastewnych (%)	30,5	35,0	38,0	36,3	40,5
Powierzchnia paszowa (ha/SD przeżuwaczy)	0,48	0,50	0,55	0,63	0,72
Obsada zwierząt (SD/100 ha)	118,0	117,6	108,0	95,3	84,0
Plony zbóż (t/ha)	3,20	3,31	3,62	3,61	3,75
Liczba krów (szt./gosp.)	7,6	13,6	20,0	26,1	43,6
Wydajność mleczna krów (kg/krowę)	4144	4489	5172	5246	5360
Cena mleka (zł/kg)	0,93	0,98	1,03	1,07	1,10
Wartość produkcji (tys./gosp.)	41,5	83,7	142,3	194,6	345,8
Towarowość (%)	85,5	85,8	86,9	86,5	89,2
Dochód z gospodarstwa (tys./gosp.)	14,9	34,2	62,4	89,0	159,7
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (tys.)	9,3	19,0	32,8	44,5	76,0
Dochód z zarządzania (tys./gosp.)	-31,7	-29,3	-11,6	2,5	50,2
Udział dotacji w docho- dzie z gosp. (%)	57,7	46,3	37,5	39,4	37,7

Źródło: Goraj i in., 2010 (5).

ścią stad. Najniższa, wynosząca około 4 000 kg/krowę rocznie, wystąpiła w gospodarstwach najmniejszych, a najwyższa, 5360 kg/krowę rocznie, w gospodarstwach bardzo dużych utrzymujących przeciętnie 43,6 krów.

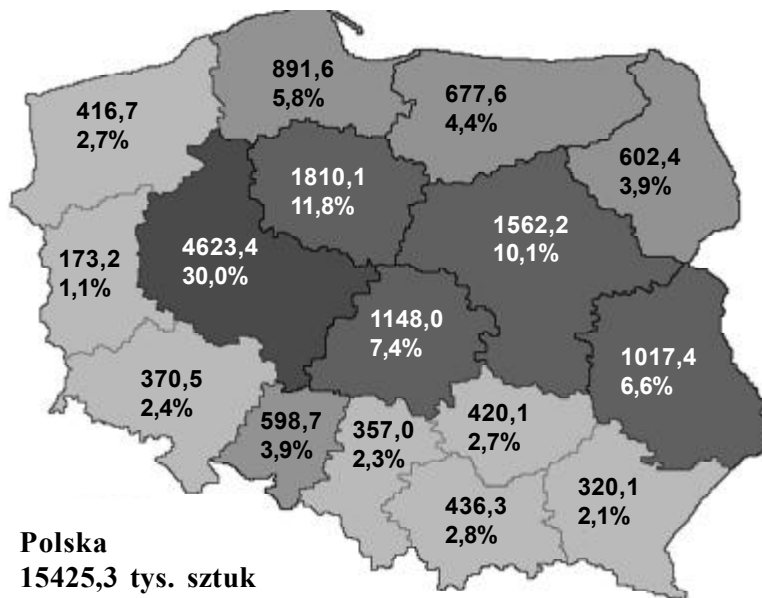
Towarowość w tych gospodarstwach była dość wysoka i wynosiła nieco ponad 85%. Dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej w dwóch pierwszych grupach o powierzchni 8,2 ha i 15,3 ha był niższy od dochodu parytetowego. Dopiero w gospodarstwach z grupy trzeciej o powierzchni 24,8 ha i utrzymujących 20 krów przekraczał dochód parytetowy. Dochód z zarządzania w pierwszych 3 grupach gospodarstw był ujemny, dopiero gospodarstwa duże o powierzchni 37,6 ha i większe uzyskiwały dodatni dochód z zarządzania. Gospodarstwa te można określić jako zdolne do rozwoju. Gospodarstwa mleczne uzyskany dochód z gospodarstwa

w znacznym stopniu zawdzięczały dotacjom. Udział dotacji w dochodzie gospodarstw małych wynosił około 58% i zmniejszył się do 37,7% w grupie gospodarstw bardzo dużych.

Chów trzody chlewnej i produkcja żywca wieprzowego

Chów trzody chlewnej jest również silnie zróżnicowany pod względem terytorialnym (rys. 10). Według stanu na koniec lipca 2008 roku pogłowie trzody chlewnej w Polsce wynosiło 15425,3 tys. sztuk i było najniższe w ostatnich kilkunastu latach. Największe pogłowie trzody chlewnej skoncentrowane było w województwie wielkopolskim. Udział tego województwa w pogłowie krajowym wynosił 30%. W kolejnych 4 województwach udział był niższy i mieścił się w przedziale 12-6%. Łącznie w 5 województwach znajdowało się 65,9% całego pogłowia trzody chlewnej. W pozostałych województwach udział był niski, zawarty w przedziale 1,1% (lubuskie) do 5,8% (pomorskie). Podobnie silne zróżnicowanie wystąpiło w obsadzie trzody chlewnej (rys. 11). Najwyższa obsada wystąpiła w województwach wielkopolskim i kujawsko-pomorskim, gdzie wynosiła odpowiednio 255,4 i 163,4 szt./100 ha UR, a najniższa 35-43 szt./100 ha UR w województwach zachodnich.

W tabeli 12 przedstawiono dane charakteryzujące gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie trzody chlewnej według powierzchni i skali chowu. Wyróżniono 5 grup gospodarstw pod względem powierzchni: od małych (5-10 ha) do bardzo dużych (powyżej 50 ha). Gospodarstwa trzodowe charakteryzowały się bardzo wysokim udziałem

Rys. 10. Pogłowie trzody chlewnej w tys. sztuk w 2008 roku (stan na koniec lipca)
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Rocznik..., 1996–2009 (11).

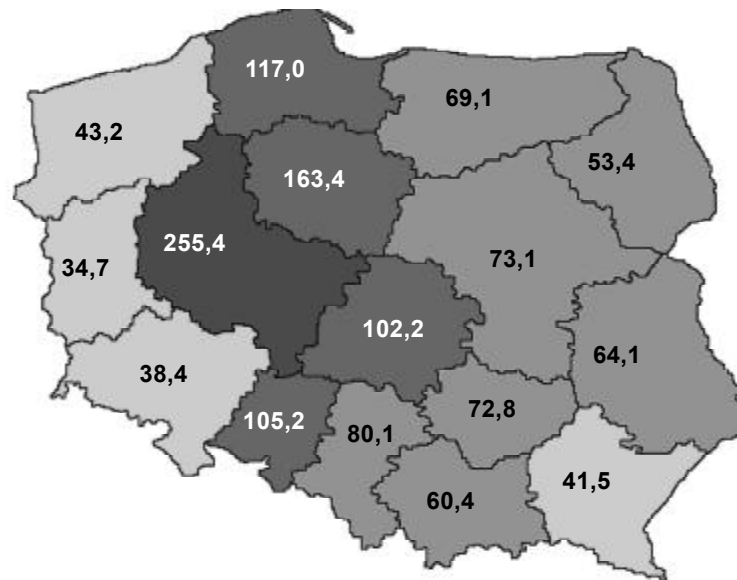
Tabela 12

Gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie trzody chlewnej według powierzchni użytków rolnych w 2008 roku

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw				
	małe (5<=10 ha)	średnio małe (10<=20 ha)	średnio duże (20<=30 ha)	duże (30<=50 ha)	bardzo duże (>50 ha)
Powierzchnia UR (ha)	7,8	15,1	24,6	38,1	82,6
Udział GO (%)	92,4	94,0	95,3	96,1	97,5
Nakłady pracy ogółem (AWU/gosp.)	1,3	1,7	1,9	2,0	2,8
Nakłady pracy własnej (FWU/gosp.)	1,3	1,6	1,8	1,9	1,9
Aktywa ogółem (tys./ha)	28,7	27,3	25,3	22,9	19,2
Udział zbóż (%)	93,5	90,6	89,6	86,8	82,9
Plony zbóż (t/ha)	3,91	4,00	4,29	4,24	4,28
Obsada trzody chlewnej (SD/100 ha)	221,4	251,6	262,6	224,9	216,7
Liczba loch (szt./gosp.)	7,4	14,3	22,4	32,1	66,1
Prośność (liczba odchow- wanych prosiąt/lochę)	17,8	17,5	17,3	18,0	18,8
Sprzedaż żywca (t/gosp.)	13,5	29,4	46,0	59,6	131,7
Wartość produkcji (tys./gosp.)	72,2	156,4	254,2	355,4	779,2
Towarowość (%)	84,2	88,0	84,7	79,8	83,5
Dochód z gospodarstwa (tys./gosp.)	15,9	37,0	68,5	99,0	208,0
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (tys.)	12,2	23,1	38,0	52,0	109,5
Dochód z zarządzania (tys./gosp.)	-28,0	-24,7	-6,3	8,2	85,3
Udział dotacji w docho- dzie z gosp. (%)	53,3	39,8	36,7	37,5	36,6

Źródło: Goraj i in., 2010 (5).

łem gruntów ornych w użytkach rolnych (92-97%). Gospodarstwa te oparte były głównie na własnej sile roboczej. Jedynie gospodarstwa bardzo duże korzystały z najmu, którego udział w całkowitych nakładach pracy wynosił 32%. W strukturze zasiewów tych gospodarstw dominowały zboża. Największy ich udział wystąpił w gospodarstwach małych (93,5%), a najmniejszy w gospodarstwach bardzo dużych, gdzie wynosił 83%. Obsada trzody w gospodarstwach była bardzo wysoka, wynosiła ponad 200 SD/100 ha UR. Najwyższa była w gospodarstwach średnio małych i średnio dużych, gdzie wynosiła odpowiednio 250 i 260 SD/100 ha UR. Skala chowu trzody chlewnej określona liczbą utrzymywanych loch była silnie związana z powierzchnią gospodarstw. W gospodarstwach małych utrzymywano średnio 7 loch, natomiast w gospodarstwach bardzo dużych 66 loch. Gospodarstwa trzodowe charakteryzowały się również wysoką wartością produkcji i wysoką jej towarowością, która mieściła się w przedziale 80-88%. Dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostkę pracy

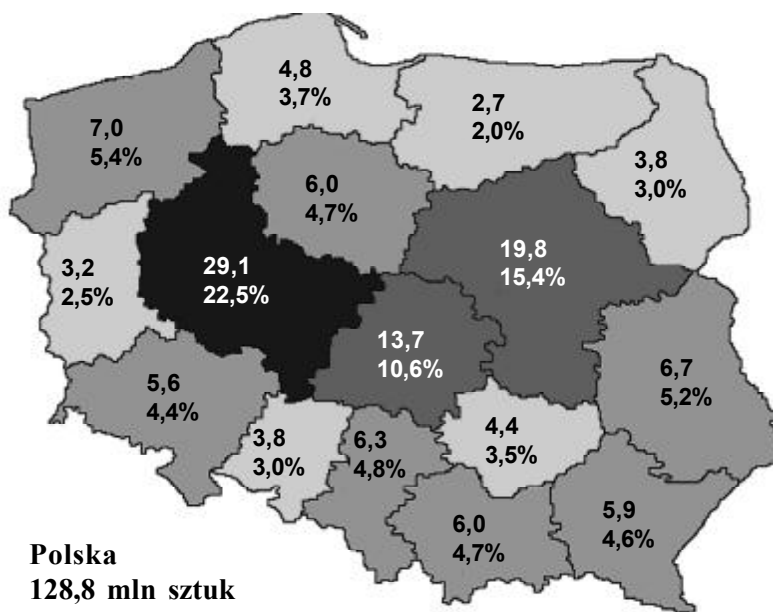
Rys. 11. Obsada trzody chlewnej w 2008 roku (stan na koniec lipca)

Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Rocznik..., 1996–2009 (11).

własnej FWU wykazywał tendencję rosnącą w miarę wzrostu skali chowu i powierzchni. W gospodarstwach małych utrzymujących 7 loch był o połowę niższy od dochodu parytetowego. Gospodarstwa średnio małe utrzymujące około 14 loch uzyskiwały dochód na poziomie parytetowym. Dopiero gospodarstwa utrzymujące 20 i więcej loch uzyskiwały dochód z gospodarstwa wyższy od parytetowego. Dochód z zarządzania w gospodarstwach utrzymujących do 22 loch był ujemny, co oznacza, że uzyskany dochód z gospodarstwa nie pokrywał kosztów użycia własnych czynników produkcji. Dopiero gospodarstwa duże i bardzo duże utrzymujące 30 i więcej loch uzyskiwały dodatni dochód z zarządzania. Gospodarstwa trzodowe w znacznym stopniu korzystały z dotacji. Ich udział w dochodzie z gospodarstwa najwyższy był w gospodarstwach małych (53,3%), a najniższy w gospodarstwach bardzo dużych (36,6%).

Chów drobiu i produkcja żywca drobiowego

Chów drobiu wykazuje również silne zróżnicowanie regionalne (rys. 12). W trzech czołowych województwach: wielkopolskim, mazowieckim i kujawsko-pomorskim skoncentrowane było 48,5% pogłowia drobiu. Łącznie w pięciu województwach o najwyższym pogłowiu występowało 59,1% całkowitej liczby drobiu. W tabeli 13 przedstawiono liczby charakteryzujące gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie drobiu według wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU (European Size Unit). Chów drobiu jest działalnością opartą na mieszankach pasz treściwych pochodzących z zakupu i stąd ma mały związek z powierzchnią gospodarstw. Powierzchnia analizowanych gospodarstw drobiowych wahała się w przedziale od 2,9 do 29,4 ha. Gospodarstwa te

Rys. 12. Pogłowie drobiu w mln sztuk w 2008 r. (stan w czerwcu)
Źródło: Rolnictwo..., 2009 (9) i Rocznik..., 1996–2009 (11).

Tabela 13

Gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie drobiu według wielkości ekonomicznej w 2008 roku

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	małe (4<=8 ESU)	średnio małe (8<=16 ESU)	średnio duże (16<=40 ESU)	duże (40<=100 ESU)
Powierzchnia UR (ha)	4,1	2,9	7,7	29,4
Udział GO (%)	86,0	91,7	96,1	96,8
Nakłady pracy ogółem (AWU/gosp.)	2,7	2,9	3,6	4,8
Nakłady pracy własnej (FWU/gosp.)	1,6	1,5	1,6	1,9
Aktywa ogółem (tys./ha)	802,5	1246,0	1876,2	3093,4
Udział zbóż (%)	100,0	99,7	89,5	71,0
Plony zbóż (t/ha)	2,44	4,17	4,12	4,17
Obsada drobiu (SD/100 ha)	2058,2	5499,9	3473,4	1677,9
Sprzedaż żywca (t./gosp.)	399,3	506,3	533,3	436,4
Wartość produkcji (tys./gosp.)	1189,1	1481,6	1776,9	2435,0
Dochód z gospodarstwa (tys./gosp.)	147,1	215,6	389,7	321,3
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (tys.)	91,9	143,0	243,5	169,1
Dochód z zarządzania (tys./gosp.)	66,2	123,1	270,5	127,5
Udział dotacji w dochodzie z gosp. (%)	11,8	2,7	1,3	8,3

Źródło: Goraj i in., 2010 (5).

korzystały w znacznym stopniu z najmniejszej siły roboczej, a jej udział mieścił się w przedziale 41-60% nakładów pracy. W strukturze zasiewów dominowały zboża, których udział w gospodarstwach małych i średnio małych wynosił 100%. W sprzedaży dominował żywiec drobiowy. W zależności od wielkości gospodarstwa sprzedaż żywca drobiowego w przeliczeniu na gospodarstwo wynosiła od 400 do 533 ton. Dochód z gospodarstw drobiowych w porównaniu z pozostałymi grupami omawianych gospodarstw był wysoki i zawarty w przedziale 147,1-389,7 tys./gosp. Nawet w gospodarstwach małych z przedziału 4-8 ESU prawie 4-krotnie przewyższał dochód parytetowy. Gospodarstwa drobiowe uzyskiwały dodatni dochód z zarządzania i w bardzo małym stopniu korzystały z dotacji. Jedynie w gospodarstwach małych udział dotacji w dochodzie z gospodarstwa był bardziej znaczący i wynosił 11,8%, a w pozostałych grupach był znacznie niższy.

Wnioski

1. Relacje występujące między cenami czynników produkcji a cenami zbytu produktów rolnych zmieniają się w czasie i powodują obniżkę jednostkowej opłacalności produkcji rolnej, co wywołuje potrzebę wzrostu powierzchni gospodarstw.
2. W analizowanych latach 2002–2007 występuje proces polaryzacji gospodarstw. Zmniejsza się ogólna liczba gospodarstw przy jednoczesnym zwiększeniu udziału gospodarstw o powierzchni do 5 ha UR i powyżej 20 ha UR.
3. Występuje silne terytorialne zróżnicowanie powierzchni gospodarstw. Najwięcej gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha występuje w województwach Polski północnej i zachodniej i proces ten się pogłębia.
4. Z działalności rolniczej jako głównego źródła dochodów utrzymuje się zaledwie 25% rolników, a pozostali posiadają mieszane źródła dochodów.
5. Można przypuszczać, że do 2020 roku liczba gospodarstw będzie się zmniejszać, przy jednoczesnym wzroście udziału gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha.
6. Rolnicy prowadzący gospodarstwa wyspecjalizowane w uprawie zbóż, roślin oleistych i strączkowych dopiero w gospodarstwach średnio dużych uzyskują dochód z gospodarstwa na poziomie parytetowym. Tego typu gospodarstwa zdolne są do rozwoju, kiedy posiadają powierzchnię powyżej 50 ha.
7. Rolnicy prowadzący gospodarstwa wyspecjalizowane w uprawie roślin ogrodniczych, niezależnie od powierzchni, uzyskiwali dochód na poziomie parytetowym.
8. Zdolne do rozwoju będą gospodarstwa mleczne utrzymujące powyżej 20 krów mlecznych o wydajności powyżej 5 000 kg mleka, muszą jednak sukcesywnie zwiększać produkcję.
9. Zdolne do rozwoju są gospodarstwa trzodowe utrzymujące powyżej 22 loch.
10. W dobrej sytuacji ekonomicznej znajdują się gospodarstwa wyspecjalizowane w chowie drobiu. Gospodarstwa z tej grupy uzyskują dodatni dochód z zarządzania.

Literatura

1. Agriculture – FADN: FADN – FADN PUBLIC DATA, 2008.
2. Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej (w latach 1996, 2000, 2005, 2007, 2008). IERiGŻ - PIB, Warszawa.
3. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS Warszawa, 2006.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. GUS Warszawa, 2008.
5. Goraj L., Bocian M., Osuch D., Smolik A.: Parametry techniczno-ekonomiczne według grup gospodarstw rolnych uczestniczących w polskim FADN w 2008 roku. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2010.
6. Józwiak W., Mirkowska Z.: Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa. Zag. Ekon. Rol., 2008, **2**: 19-32.
7. Kasztelan P.: Rozwój gospodarstw mlecznych w warunkach kwotowania produkcji. Roczn. Nauk Rol., 2010, G, **97(1)**: 43-52.
8. Parol K.: Działania oddziałów terenowych ARR – kwotowanie mleka. Biul. Inf. ARR, 2010, **5**: 4-19.
9. Rolnictwo w 2008 roku. GUS Warszawa, 2009.
10. Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. GUS Warszawa, 2006.
11. Rocznik statystyczny RP. GUS Warszawa, 1996–2009.
12. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2002, GUS Warszawa, 2003.
13. Wyniki produkcji roślinnej w 2009 roku. GUS Warszawa, 2010.
14. Ziętara W.: Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w różnych typach gospodarstw rolniczych. Zesz. Nauk. SGGW, Ekon. Org. Gosp. Żywn., 2000, **40**.
15. Ziętara W.: Wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw. Roczn. Nauk. SERiA, 2003, **5(1)**: 312-317.
16. Ziętara W.: Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego. Roczn. Nauk Rol., G, 2008, **94(2)**.
17. Ziętara W.: Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego. Roczn. Nauk Rol., G, 2008, **94(2)**: 80-94.
18. Ziętara W.: Stan dostosowań polskiego rolnictwa do integracji z Unią Europejską. W: Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. IERiGŻ-PIB Warszawa, Raport 6, 2009, 48-74.
19. Ziętara W.: Organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania zmian w polskim rolnictwie do 2020 r. Studia i Raporty IUNG-PIB, 2009, **14**: 27-35.
20. Ziętara W.: Tendencje zmian w produkcji mleka w Polsce. Roczn. Nauk Rol., G, 2009, **96(1)**: 27-35.

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. Wojciech Ziętara
SGGW
Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
ul. Nowoursynowska 166
02-777 Warszawa
tel.: (22) 593-42-10
e-mail: wojciech_zietara@sggw.pl